بار ئىدى. ئەينى زاماندا بۇ مىللەتلەر ۋە ئۇلار ياشاۋاتقان زېمىنلار تېخى جۇڭگونىڭ زېمىن خەرىتىسىگە كىرگۈزۈلمىگەن ئىدى. ئۇلار تېخى جۇڭگونىڭ بىر قىسمى ھېساپلانمايتتى.

خەن سۇلالىسى چىن سۇلالىسىنىڭ تۈزۈمىگە ۋارىسلىق قىلغان بولۇپ، ئۇمۇ بىرلىككە كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلەت ئىدى. خەن سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىق دائىرىسى ئەسلىدىكى چىن سۇلالىسىنىڭ زېمىنىدىن باشقا، خەن ۋۇدى پادىشالىقىدىن كېيىن، يەنە يۇقۇرىدا ئېيتىلغان ئەسلى چىن سۇلالىسىغا تەۋە بولمىغان مىللەت ۋە جايلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىدى. غەربىي رايون مىلادىدىن ٦٠ يىل ئىلگىرى تۇتۇق ھىراۋۇل مەھكىمىسى تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن ئاندىن جۇڭگونىڭ زېمىن خەرىتىسىگە كىرگۈزۈلگەن. ھونلارنىڭ قوغىشار تەڭرىقۇتى خەن خاندانلىقىغا بەيئەت قىلغاندىن كېيىن ئاندىن جۇڭگونىڭ بىر قىسمى بولغان. شەرقىي خۇلاردىن ئوغانلار ۋە سايبىلاردا خەن ۋۇدى زاماندىلا ئوغان چېرىكچى ئامبال   تەسىس قىلىنىپ، خەن خاندانلىقىنىڭ ئىدارە قىلىشىدا بولغان.

ئۈچ پادىشالىق دەۋرى بىرلىككە كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلىتىمىزنىڭ بىرىنچى قېتىم پارچىلىنىپ كەتكەن ۋاقتى بولۇپ، ۋېي، شۇ، ۋۇدىن ئىبارەت بۇ ئۈچ پادىشالىقتىكى ھۆكۈمران سىنىپنىڭ ھەممىسى خەنزۇ ئىدى. بۇ ئۈچ پادىشالىقتىكى ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچىلار ئىچىدە، كەڭ خەنزۇ خەلقىدىن باشقا، يەنە ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا بىر مۇنچە ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ بار ئىدى. ساۋۋېي پادىشالىقى شەرقىي خەن خاندانلىقىنىڭ شىنجاڭدا تەسىس قىلغان غەربىي رايون دورغابى ۋە ئوتتۇزانچى تىركەك چېرىكچى تۈزۈمىگە ۋارىسلىق قىلىش ئارقىلىق، غەربىي رايوننى ئۆز ھۆكۈمرانلىقىغا كىرگۈزگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئوغان ۋە سايبىلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى شەرقىي خەن خاندانلىقىنىڭ ئوغان ۋە سايبىلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە ئاساسەن ئوخشاپ كېتىدۇ.

غەربىي جىن 西晋 دەۋرىدە، گەرچە قىسقا مۇددەت بولسىمۇ، يەنە قايتا بىرلىككە كەلگەن ئىدى. غەربىي جىن خاندانلىقىنىڭ غەربىي رايونغا بولغان ھۆكۈمرانلىقى ساۋۋېي پادىشالىقىغا ئوخشاش ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا ئورنىتىلغان. شەرقىي شىمال ۋە شىمالدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ غەربىي جىن خاندانلىقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئۇلارنىڭ ساۋۋېي پادىشالىقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە ئاساسەن ئوخشاپ كېتىدۇ.

شەرقىي جىن 东晋 ۋە 16 پادىشالىق دەۋرىدە، دۆلىتىمىزدە يەنە بىر قېتىملىق بۆلۈنۈش يۈز بەردى. شەرقىي جىن خاندانلىقىدىكى ھۆكۈمران مىللەت خەنزۇ مىللىتى بولۇپ، بۇ خاندانلىقنىڭ دائىرىسىدە بىر مۇنچە ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ بولغان، بىراق بۇلارنىڭ ھەممىسى ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى مىللەت ئىدى. شىمالدىكى 16 پادىشالىقنىڭ پەقەت بىر نەچچىسىنىلا خەنزۇلار قۇرغاندىن باشقا، كۆپچىلىكىنى ئاز سانلىق مىللەتلەر، مەسىلەن، ھۇن، سايبىـ دى، چياڭ قاتارلىقلار قۇرغان. خەنزۇلار قۇرغان ھاكىمىيەت بىر مۇنچە ئاز سانلىق

مىللەتلەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلغان. ئاز سانلىق مىللەتلەر قۇرغان ھاكىمىيەتمۇ نۇرغۇنلىغان خەنزۇلار ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلغان. ئەينى زاماندا غەربىي شىمال دائىرىسىدە قۇرۇلغان بىر قانچە ھاكىمىيەتنىڭ ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى شىنجاڭغىمۇ يېتىپ كەلگەن بولۇپ. شىنجاڭدا ۋىلايەت - ناھىيىلەرنىڭ تەسىس قىلىنىشى ئەنە شۇ چاغلاردىن باشلانغان.

جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلار دەۋرىدە، پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدىن ئېيتقاندا، يەنىلا بۆلۈنۈش ھالىتىدە تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن شىمال تەرەپ جەنۇب تەرەپكە ئوخشاش ئاساسەن بىر ھاكىمىيەت يەنى شىمالىي ۋېي خاندانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا ئىدى. شىمالىي ۋېي خاندانلىقىدىكى ھۆكۈمران مىللەت سايىلار بولۇپ. ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچىلار ئىچىدە كەڭ خەنزۇ خەلقىدىن باشقا، يەنە بىر مۇنچە ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ بار ئىدى. جوجانلار، ئېگىز ھارۋىلىقلار (قاڭقىللار) گەرچە شىمالىي ۋېي خاندانلىقىغا تەۋە بولمىسىمۇ. لېكىن ئۇلار شىمالىي ۋېي خانلىقىغا بەيئەت قىلغان. شىمالىي ۋېي، جوجان، ئېگىز ھارۋىلىقلارنىڭ تەسىر كۈچى غەربىي رايونغا يېتىپ كەلگەن. شىمالىي ۋېي خاندانلىقى كېيىنكى چاغلاردا شەرقىي ۋېي ۋە غەربىي ۋېي بولۇپ بۆلۈنۈپ كەتكەن. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە شىمالىي چى، شىمالىي جۇ بولۇپ ئۆزگەرگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر زاماندا، ئەسلى جوجانلارغا تەۋە بولغان تۈركلەرمۇ روناق تېپىپ، قۇدرەتلىك تۈرك خانلىقىنى قۇرغان.

سۈي - تاڭ سۇلالىرى دەۋرى — بىرلىككە كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلىتىمىزنىڭ زور دەرىجىدە راۋاجلانغان دەۋرى بولدى. بولۇپمۇ تاڭ سۇلالىسى بىر تۇتاش ئىدارە قىلغان دائىرە. مەيلى كەڭلىك جەھەتتىن، مەيلى چوڭقۇرلۇق جەھەتتىن بولسۇن، خەن سۇلالىسىنىڭكىدىن ئېشىپ كەتتى. بۇنىڭكى خاندانلىقتىكى ھۆكۈمران مىللەت خەنزۇلار بولۇپ. كۆپلىگەن ئاز سانلىق مىللەتلەر ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچى ئورۇندا ئىدى. تاڭ خاندانلىقى شەرقىي شىمال، شىمال، غەربىي شىمال ۋە غەربىي جەنۇب رايونلىرىدا تەسىس قىلغان تۇتۇق مەھكىمىلىرى شۇ رايونلاردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى. ئەنشى، بەشبالىق بۇ ئىككى تۇتۇق ھىراۋۇل مەھكىمىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىق دائىرىسى بالقاش كۆلى ۋە سىر، ئامۇدەريا ۋادىلىرىغىچە يېتىپ بارغان ئىدى. تۇبۇتلار تاڭ سۇلالىسى بىلەن ناھايىتى يېقىن مۇناسىۋەتتە بولسىمۇ، لېكىن ئەينى چاغدا ئۇ تېخى جۇڭگونىڭ بىر قىسمى ئەمەس ئىدى.

بەش دەۋر ۋە لياۋ، سۇڭ، جىن 金 خاندانلىقلىرى دەۋرىدە، مەملىكىتىمىز يەنە بۆلۈنۈش ھالىتىگە چۈشۈپ قالدى. بەش دەۋر ئىچىدىكى ئۈچ دەۋر (كېيىنكى تاڭ، كېيىنكى جىن(晋)، كېيىنكى خەن) نى ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان ساتى قۇرغان. لياۋ خاندانلىقىدىكى ھۆكۈمران مىللەت كىدانلار (قاراختايلار) بولۇپ، تازا گۈللەنگەن دەۋردە ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىق دائىرىسى جەنۇب تەرەپتە شىمالىي جۇڭگونى، شىمال تەرەپتە موڭغۇل يايلىقىنى، شەرق تەرەپتە ئامۇر (خېيلۇڭجياڭ) دەرياسى ۋادىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، غەرب تەرەپتە ئالتاي تاغلىرىدىن ھالقىپ كەتكەن. غەربىي رايوننىڭ باشقا جايلىرىدىمۇ لياۋ خاندانلىقىنىڭ مەلۇم ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى بولغان. جىن (金) خاندانلىقىدىكى ھۆكۈمران مىللەت جۇرجىنلار بولۇپ. ئۇنىڭ

ھۆكۈمرانلىق دائىرىسى لياۋ خاندانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىق دائىرىسىگە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا تولا كېڭەيگەن ۋە تارايغان. مەيلى لياۋ، مەيلى جىن خاندانلىقىدا بولسۇن، ئۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق دائىرىسىدە ئوخشاش بولمىغان بىر مۇنچە مىللەتلەر بولغان. ئۇنىڭ ئىچىدە نوپۇسى ئەڭ كۆپ بولغىنى خەنزۇلار ئىدى. ئىككى سۇڭ خاندانلىقىدىكى رايونلاردا ھۆكۈمران ئورنىدا خەنزۇلاردىن باشقا، يەنە بىر مۇنچە ئاز سانلىق مىللەتمۇ بار ئىدى. تەيۋەن (ئۇ چاغدا لىيۇچىيۇ دەپ ئاتىلاتتى) ئەنە شۇ چاغدا جۇڭگونىڭ زېمىن خەرىتىسىگە كىرگەن. تۇبۇتلار ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر تۇرغان ھاكىمىيەتمۇ يۇقىرىدا ئېيتىلغان ھاكىمىيەتلەر بىلەن تەڭ قاتاردا تۇراتتى.

يۈەن سۇلالىسىنى موڭغۇللار قۇرغان. ئۇنىڭ ئاساسىي قىسمى (باشقا موڭغۇل خانلىقلىرىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا) چىن - خەن سۇلالىلىرىدىن بۇيانقى جۇڭگو زېمىنىغا ۋارىسلىق قىلغان ۋە ئۇنى بىرلەشتۈرگەن، لېكىن كېڭەيتىش بولغان، ئەڭ مۇھىمى، شىزاڭ (تىبەت) مانا شۇ چاغدىن باشلاپ جۇڭگونىڭ رەسمىي بىر قىسمى بولۇپ قوشۇلغان. مەملىكىتىمىزنىڭ ھازىرقى مەمۇرى ئۆلكە تۈزۈمى ئەنە شۇ يۈەن سۇلالىسىدىن باشلانغان؛ بۇ تۈزۈم دەسلەپتە موڭغۇل بايلىقى، غەربىي رايون قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونىدا يۈرگۈزۈلگەن ئىدى. يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە، ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى مىللەت ئاساسەن خەنزۇلار بىراق، يەنە باشقا تۈركۈملەنگەن ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ بار ئىدى. يۈەن سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىرى ئوچۇق بالىق چۈشۈرۈپ. جۇڭگولۇقلارنى موڭغۇللار، رەڭدار كۆزلۈكلەر، خەنزۇلار، جەنۇبلۇقلار (南人 يەنى جەنۇبىي جۇڭگودىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر) دىن ئىبارەت 4 دەرىجىگە ئايرىشنى ياكىلىغان. مانا بۇ، يۈەن سۇلالىسىنىڭ بىرلىككە كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلەت ئىكەنلىكىنى مەلۇم دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

مىڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىق دائىرىسى يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئۆز زېمىنىنىڭكىگە قارىغاندا كىچىكرەك بولۇپ، شۇ چاغدىكى تاتارلار، ئويراتلار (بۇلارنىڭ ھەممىسى موڭغۇللارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى)، بەشبالىق (مۇغۇلىستان دەپمۇ ئاتىلىدۇ) قاتارلىقلار ئۇنىڭ بىلەن ئاساسىي جەھەتتىن پاراللېل ئورنىدا تۇراتتى. لېكىن، مىڭ سۇلالىسىنىڭ زېمىنى دەسلەپ بىرلىككە كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلەت قۇرغان چىن سۇلالىسىنىڭكىگە قارىغاندا چوڭ ئىدى. لياۋ (كىدانلار)، جىن (جۇرجىتلار)، يۈەن (موڭغۇللار) سۇلالىسىدىن كېيىن، شەرقىي شىمالدا نورغان تۇتۇق مەھكىمىسى تەسىس قىلدى، يۈەن سۇلالىسىدىن كېيىن، شىزاڭدا ۋىي زاڭدۇ باشچىلىقىدىكى قوماندانلىق ئەلچى مەھكىمىسى تەسىس قىلدى. سۇڭ، يۈەن سۇلالىلىرىدىن كېيىن، تەيۋەندە تەپتىش مەھكىمىسىنى تەسىس قىلدى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىي شىمالدىكى ھۆكۈمرانلىق دائىرىسى تۇمۇتۇلغىچە يېتىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ...ڭنىڭ باشقا جايلىرىنىمۇ مەلۇم دەرىجىدە ھۆكۈمرانلىق قىلىش رولىنى ئوينىيالىغان ئىدى.

چىڭ سۇلالىسىنى مانجۇلار قۇرغان بولۇپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئېلىمىز تارىخىدا بىرلىك كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلەت بولغانلىقى شەك - شۈبھىسىز پاكىت، شۇڭا بۇ ھەق تەپسىلىي توختىلىش ھاجەتسىز.

يۇقۇرقىلار — مەملىكىتىمىز تارىخىدىكى مىللەت بىلەن دۆلەتنىڭ مۇناسىۋىتىگە دائ ئاساسىي مەسىلە. بۇ يەردە يەنىمۇ ئېنىق پەرق ئېتىۋېلىشقا تېگىشلىك بولغىنى تۆۋەندىكى بىر نەچچ مەسىلە:

بىرىنچى، مەملىكىتىمىزنى قەدىمدىنلا بىرلىككە كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلەت دې ھاساپلاشقا بولامدۇ - يوق؟ بەزىلەر: شۇنداق دەپ ھېساپلاشقا بولىدۇ، دەيدۇ؛ بەزىلەر ئۇنداق دەپ ھېساپلاشقا بولمايدۇ، دەيدۇ. بۇ يەردىكى ئىختىلاپ «كۆپ مىللەتلىك» دىگەن كەپتە ئەمەس، بەلكى «بىرلىككە كەلگەن» دىگەن گەپتە. بەزىلەر: مەملىكىتىم قەدىمدىنلا بىرلىككە كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلەت ئىدى دېيىش ئىلمىي ئەمەس، دەپ قارايدۇ مەن بۇنداق قاراشقا قوشۇلمايمەن. خۇددى يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتكەندەك، مەملىكىتىمىز چىن شىخۇاڭ بىرلىككە كەلتۈرگەندىن بۇيان، بۆلۈنۈش تەكرارىي يۈز بەرگەن، ھەتتا بەزى بۆلۈنۈش ھالىتى بىر قەدەر ئۇزاق داۋام قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئورنىنى ھامان بىرلىككە كېلىش ئالغان؛ بىرلىككە كېلىش دائىرىسى بەزىدە چوڭ، بەزىدە كىچىكرەك بولسىمۇ لېكىن ئومۇمەن ئېيتقاندا، بۇ بىرلىك نىسبىي تۇراقلىقتا ۋە كېيىنكىسى ئالدىنقىسى ۋارىسلىق قىلىش خاراكتېرىگە ئىگە بولغان؛ بىرلىككە كېلىش دەرىجىسى بەزىدە چوڭقۇر بەزىدە يۈزەرەك بولسىمۇ، لېكىن ئومۇمىي يۈزلىنىشتىن ئالغاندا، ئۇ بارغانسېرى كۈچەيگەن بارغانسېرى مۇستەھكەملەنگەن. دىمەك، ئومۇمىي جەھەتتىن قارىغاندا، مەملىكىتىمىز چىن شىخۇاڭ زامانىسىدىن باشلاپلا بىرلىككە كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلەت بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ئارىلىقتا تەكرار يۈز بەرگەن بۆلۈنۈش پەقەت جۇڭگونىڭ ئۆز زېمىنىدىلا يۈز بەرگەن بىر قانچە پاراللېل ھاكىمىيەتتىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنى باشقىچە ئىزاھلىماسلىق كېرەك. بۇ ھەقتە قەدىمقى كىشىلەرنىڭ ئۇچۇن تەكرار ئېنىق خۇلاسە چىقىرىپ بەرگەن، 24 تارىخ بۇنىڭ ئەڭ كۈچلۈك دەلىلى. ۋېي، شۇ، ۋۇ — بۇ ئۈچ پادىشالىقنىڭ ھەممىسى جۇڭگونىڭ بىر قىسمى ئۇلار بۆلۈنۈپ كەتتى دىگەندە كىمنى بۆلۈۋەتتى؟ خەن سۇلالىسىنىڭ دۆلەت زېمىنىنى بۆلۈۋەتتى 16 پادىشالىق ۋە شەرقىي جىن (东晋)، جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلار، لياۋ بىلەن سۇڭ جىن (金) بىلەن جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىلىرىنىڭ ھەممىسى شۇ چاغدىكى جۇڭگو زېمىنى دائىرىسىدىكى ھاكىمىيەت ياكى دۆلەتلەر ئىدى، بۇنى يەنە ئىسپاتلاپ ئولتۇرۇش ھاجەتمۇ؟ ئەگەر بىراۋلەر يۇقۇرىدا ئېيتىلغان ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى بىرەر ھاكىمىيەتنى تاللاپ، ئۇنى شۇ چاغدىكى جۇڭگوغا ۋەكىل قىلىپ، باشقىلارنىڭ ھەممىسىنى جۇڭگونىڭ سىرتىغا قېقىپ چىقىرىۋەتمەكچى بولىدىكەن، ئۇ، مۇقەررەر يوسۇندا جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى تارىخشۇناسلىقىدىكى ئورتودوكس

قارىشى پاتقىقىغا پېتىپ قالدۇ. مەملىكىتىمىز تارىخىدىكى بۆلۈنۈشلەر پەقەت جۇڭگو ...ىنىڭلا بۆلۈنۈشى، بۇ پرىنسىپ ئوتتۇرا تۈزلەڭ رايونلىرىغا مۇۋاپىق بولۇپلا قالماستىن، بەلكى چېگرا رايونلارغىمۇ مۇۋاپىق كېلىدۇ. بۇنىڭغا بىر مىسال كەلتۈرسەك، ٥ دەۋر ۋە سۇڭ، لياۋ، جىن سۇلالىلىرى دەۋرىدە، غەربىي رايوندا قارا خانلار سۇلالىسى دەپ ئاتالغان بىر خانلىق بولۇپ، ئۇنىڭ زېمىن دائىرىسى بۈگۈنكى شىنجاڭنىڭ غەربىي قىسمىدىن تاكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىغىچە يېتىپ بارغان ئىدى. ئۇ شۇ چاغدا ئوتتۇرا تۈزلەڭ رايونلىرىدىكى بىر قانچە ھاكىمىيەت بىلەن پاراللېل ئورۇندا تۇراتتى، لېكىن ئۇ يەنىلا شۇ چاغدىكى جۇڭگونىڭ بىر قىسمى ئىدى. نېمە ئۈچۈن شۇنداق؟ بىرىنچىدىن، قارا خانلار سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىرى ۋە ئالىملىرى شۇنداق دەپ قارىغان. قارا خانلار سۇلالىسىنىڭ بىر قانچە خانلىرى ئۆز ئۇنۋانىغا «تابغاچ خان» دېگەن سۆزنى قوشۇپ ئاتىغان، «تابغاچ» سۆزى «جۇڭگو» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ؛ يەنە بەزى خانلار ئۆز ئۇنۋانىنى «شەرق ۋە جۇڭگو خاقانى» دەپ ئاتىغان؛ ...ئەسىردىكى مەشھۇر «تۈركىي تىللار دىۋانى»نىڭ ئاپتورى مەھمۇت قەشقەرى: قاراخانىلار زېمىنى جۇڭگونىڭ بىر قىسمى، دېگەن. ئىككىنچىدىن، قاراخانىلارنىڭ زېمىنى ۋە خەلقى ئەسلى تاڭ خاندانلىقىنىڭ زېمىنى ۋە خەلقى ئىدى. بەشبالىق تۇتۇق ھىراۋۇل مەھكىمىسى ۋە ئەنشى تۇتۇق ھىراۋۇل مەھكىمىسى بۇ جايلاردا ئۇزاق مۇددەت ھۆكۈم سۈرگەن، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، بۇ جايلارنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتلەردە ئىچكى رايونلار بىلەن بولغان ئالاقىسى ناھايىتى قويۇق ئىدى. بۇ ھال ئۈچ پادىشاھلىقنىڭ خەن خاندانلىقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە ئوخشاش ئەمەسمۇ؟

ئىككىنچى، ئېلىمىز تارىخىدا يۈز بەرگەن بۆلۈنۈشنىڭ بەزىلىرى مىللەتلەر ئارا توقۇنۇش خاراكتېرىنى ئالغان. تېخىمۇ كۆپرەكى مىللەتنىڭ ئۆز ئىچىدىكى بۆلۈنۈش ئىدى، يەنى — تەكتىدىن ئېيتقاندا، رايونلار ئارا بۆلۈنۈش ئىدى. ئېلىمىزنىڭ ئىلىم ساھەسىدە، بەزىلەر مەملىكىتىمىز تارىخىدا يۈز بەرگەن بۆلۈنۈش تىلغا ئېلىنغان ھامان، كۆپىنچە ئۇلارنى مىللەتلەر ئارا بۆلۈنۈش دەپ قارايدۇ، مېنىڭچە، بۇنداق قاراش ئەمەلىي ئەھۋالغا ئۇيغۇن ئەمەس. دەرۋەقە، بىر مۇنچە بۆلۈنۈشلەر مىللەتلەر ئارا بۆلۈنۈش خاراكتېرىنى ئالغان. مەسىلەن، بەش خۇ (بەش ئاز سانلىق مىللەت) قۇرغان 16 پادىشاھلىق بىلەن شەرقىي جىن (东)، جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلار، بەش دەۋر ۋە سۇڭ، لياۋ، جىن (金) قاتارلىقلار، بۇلاردىكى ھۆكۈمران مىللەتنىڭ بەزىلىرى خەنزۇ، بەزىلىرى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىدى، لېكىن بۇ دۆلەتلەردىكى ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى مىللەتلەرنىڭ ئەھۋالى ئوخشاشمايدۇ، بىرازىمۇ خەنزۇلار ھەممە دۆلەتتە بار ئىدى، پۈتۈن خەنزۇ مىللىتى بىرنەچچە قىسىمغا بۆلۈنۈپ تاشلانغان بولۇپ، ئايرىم-ئايرىم ھالدا ئوخشاش بولمىغان دۆلەتلەرگە مەنسۇپ بولغان. مەملىكىتىمىز چىن شىخۇاڭ تەرىپىدىن بىرلىككە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، بىرىنچى قېتىم يۈز بەرگەن بۆلۈنۈش

پۈتۈنلەي خەنزۇ مىللىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى بولۇنۇش بولۇپ، ۋېي، شۇ، ۋۇدىن ئىبارەت بۇ ئۈچ پادىشالىقتىكى ھوكۇمران مىللەتنىڭ ھەممىسىلا خەنزۇ ئىدى. مىللەتنىڭ ئىچكى قىسمىدا بولىدىغان بۇنداق بولۇنۇش ئەھۋالى ئازسانلىق مىللەتلەر ئىچىدىمۇ ئوخشاشلا مەۋجۇت بولغان، مەسىلەن، ھۇنلارنىڭ خانى قوغشار تەڭرىقۇت خەن خاندانلىقىغا بەيئەت قىلغاندىن كېيىن، غەرپتىكى قۇتىنۇش تەڭرىقۇت ئەمەلىيەتتە بولۇنۇپ چىقىپكەتكەن. شەرقىي خەن دەۋرىگە كەلگەندە، يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ جەنۇپ ۋە شىمال تەڭرىقۇتى بولۇپ ئىككىگە بولۇنۇپ كەتكەن. تۈركلەرمۇ ئالاھەزەل دەسلەپتىلا شەرقىي تۈرك ۋە غەربىي تۈرك بولۇپ ئىككى چوڭ قىسىمغا بولۇنۇپ كەتكەن؛ شۇنىڭدەك تۈرك بىلەن تېلىلار (تورالار) نام جەھەتتە ئىككى بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار تۈركتىن ئىبارەت بىر مىللەتنىڭ ئىككى قىسىمغا بولۇنگەنلىكى ئىدى. موڭغۇللار تېخىمۇ شۇنداق، يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئاساسىي قىسمىدىن باشقا يەنە تۆت خانلىق، بۆلەك خانلىقلىرى بولغان. بۇ ھال كىشىلەرنى ئېلىمىز تارىخىدا يۈز بەرگەن بولۇنۇشلەرنىڭ ماھىيىتى زادى نېمە؟ دېگەن مەسىلىنى ئىلگىرىلەپ ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلىدۇ. روشەنكى، بۇنداق بولۇنۇشنىڭ ماھىيىتى ھەرگىزمۇ مىللەتلەر ئارا بولۇنۇش بولماستىن، بەلكى رايونلار ئارا بولۇنۇشتۇر. ئۇنداق بولسا، نېمە ئۈچۈن رايونلار ئارا بولۇنۇش يۈز بېرىدۇ؟ بۇنىڭ ئاخىرقى مەنبەسىنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ كېرەك. ئەگەر چىن سۇلالىسىنىڭ بىرلىككە كەلتۈرۈشى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن داۋاملىق بارغانسېرى كۈچەيگەن بىرلىك ۋەزىيىتىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشى، ئاخىرقى ھېسابتا، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ نەتىجىسى، يەنى ئىقتىساتنىڭ تەرەققىي قىلىشى بىلەن رايونلار ئارا ئالاقىنىڭ كۈنسايىن كۈچەيگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى، دېيىلىدىغان بولسا، ئۇ ھالدا، بولۇنۇش زەمىنىنىڭ كېلىپ چىقىشىمۇ ئوخشاشلا ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ نەتىجىسى، يەنى ئىقتىسادىي تەرەققىياتتا ئۈزۈلۈكسىز ھالدا يۈز بەرگەن تەكشىسىزلىكنىڭ نەتىجىسى. باشلانغۇچ جەمئىيەتتىن تارتىپ خۇاڭخې ۋادىسى ئېلىمىزنىڭ ئىقتىسادىي مەركىزى بولۇپ كەلگەن ئىدى. خەن سۇلالىسىدىن كېيىن، چاڭجياڭ ۋادىسىنىڭ ئىقتىسادى بىرقەدەر تېز سۈرئەت بىلەن راۋاجلاندى نەتىجىدە شۇ، ۋۇ ھاكىمىيەتلىرى كۈچلىنىپ، خۇاڭخې ۋادىسىدىكى ساۋۋېي ھاكىمىيىتى بىلەن پۇت تىرەشتى. ئۇنىڭدىن كېيىن يۈز بەرگەن بىرقانچە قېتىملىق بولۇنۇش ۋەزىيىتىمۇ ئىقتىسادىي تەرەققىياتتىكى مۇشۇنداق تەكشىسىزلىك بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك. ئۇنىڭدىن قالسا، ئوخشاش بولمىغان رايونلاردا شەكىللەنگەن ئوخشاش بولمىغان ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى، ئوخشاش بولمىغان تۇرمۇش ئۇسۇلى، مەسىلەن، كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن ئولتۇراقلاشقان دېھقانچىلىق ئوتتۇرىسىدىمۇ ئاسانلا ئارازلىق يۈز بېرەتتى. لېكىن شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، يۇقىرىقىدەك ئىقتىسادىي ئەھۋال، ئېنىقى چاتاق يەنە بىرلىككە كېلىش ۋە بىرلىشىشنى ئىلگىرى سۈرۈش ئامىلىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان. شۇڭا، بىرلىك ھامان بولۇنۇشنىڭ ئورنىنى ئېلىپ كەلگەن ئىدى.

ئۈچىنچى، مەملىكىتىمىز تارىخىدا مەيدانغا كەلگەن مىللەتلەرنىڭ بەزىلىرى ھۆكۈمران مىللەت، بەزىلىرى ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچى مىللەت بولدى؛ بەزىلىرى ھۆكۈمران مىللەتتىن ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچى مىللەتكە ئايلاندى. بۇ، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان دەۋرنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى بولۇپ، بىرلىككە كەلگەن مەزگىللەردىمۇ شۇنداق، بۆلۈنۈش يۈز بەرگەن مەزگىللەردىمۇ شۇنداق بولغان ئىدى. مەملىكىتىمىز تارىخىدا يەككە بىر مىللەتنىڭ ھاكىمىيىتىنى تېپىش ناھايىتى قىيىن. ھۇنلارنىڭ ھاكىمىيىتى يەككە مىللەتنىڭ ئىدى؟ ياق. ئۇ بۇرۇنلا شىمالدىكى غۇزلارنى، چۆيشېلارنى، تۇغلۇقلارنى، خاكاسلارنى، [illegible]سىللارنى بويسۇندۇرغان. كېيىنرەك يەنە سايبى، ئوغان تاتارلىق مىللەتلەرنى بويسۇندۇرغان. سايبىلارنىڭ ھاكىمىيىتى يەككە مىللەتنىڭمىدى؟ ياق. شىمالىي تەڭرىتاغ قېچىپ كەتكەندىن كېيىن، سايبىلار ئۇلارنىڭ زېمىنىغا كۆچۈپ بارغان. ئۇ يەردە قېپقالغان 100 مىڭ تۈتۈلكىتىن ئارتۇق ھۇنلار ئۆزلىرىنى سايبى دەپ ئاتاشقان. شەرقىي ۋە غەربىي تۈركلەر، ئويغۇز - تاردۇشلار، تۈركەشلەر، ئويغۇرلار، قارا خانىلار قاتارلىقلارنىڭ ھاكىمىيىتى يەككە بىر مىللەتنىڭمىدى؟ ياق. ھەممىسىنىڭ ئۇنداق ئەمەس. تۈركى مىللەتلەر چارۋىچىلىق قىلغان رايونلاردا بۇرۇنلا خىلمۇ - خىل ئاھالىلار بار ئىدى. بەزى يولداشلار بۇ مىللەتلەرنىڭ تارىختا تۈرلۈك شەكىللەر بىلەن باشقا مىللەتنىڭ ھاكىمىيىتىگە، بولۇپمۇ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى خاندانلىققا بويسۇنۇپ كەلگەنلىكىنى كۆپىنچە ئېتىراپ قىلمايدىغان پوزىتسىيىنى تۇتماقتا. بۇ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزلەش پوزىتسىيىسى ئەمەس. بىز مىللىي زۇلۇم دېگىنىمىزدە ئالدى بىلەن ۋە ئاساسلىقى، ھۆكۈمران مىللەت ئىچىدىكى ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ئۆز قولىدىكى ھاكىمىيەتتىن پايدىلىنىپ، باشقا مىللەتلەرگە زۇلۇم سالغانلىقىنى كۆزدە تۇتىمىز؛ ئەگەر بىر مىللەتنىڭ ئىككىنچى بىر مىللەت تەرىپىدىن ئىدارە قىلىنغانلىقىنى ئېتىراپ قىلمىساق، ئۇ ھالدا ئىككىنچى بىر مىللەتنىڭ ھۆكۈمران سىنىپلىرىنىڭ بىز بىر مىللەتنى ئېزگەنلىكىنى ئىنكار قىلغانلىق بولمامدۇ؟ ئۇنداق بولغاندا، تېخىمۇ بىمەنە خۇلاسە كېلىپ چىقىدۇغۇ!

(2) مىللىي ئىتتىپاقلىق ۋە مىللىي باراۋەرلىك

نېمە ئۈچۈن بۇ ئىككى مەسىلىنى بىرلەشتۈرۈپ مۇھاكىمە قىلىمىز؟ بۇنداق قىلىشنىڭ سەۋەبى شۇكى، قارىماققا، بۇ ئىككى ئىشنىڭ تارىختا بىللە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى گويا مۇمكىن ئەمەستەك كۆرۈنىدۇ. ئىلىم ساھەسىدىكى ۋە جەمئىيەتتىكى بەزى يولداشلاردىمۇ مۇشۇنداققا ئوخشاش كۆز قاراش بىلىنەر - بىلىنمەس ھالدا مەۋجۇت. پاكىت زادى قانداق؟

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، مەملىكىتىمىز تارىخىدا مىللىي زۇلۇم، مىللىي تەڭسىزلىك [illegible]، ئۇزاق مۇددەتكىچە مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن. بۇنى ھەممىمىزگە ئايان.

گەپ شۇنىڭدىكى، مۇشۇنداق تارىخىي شارائىتتا، مىللەتلەر ئارا ئىتتىپاقلىق مەۋجۇت بولغانمۇ-
يوق؟ بەزىلەرگەرچە مىللەتلەر ئارا ئىتتىپاقلىق مەۋجۇت ئەمەس ئىدى، دەپ ئوچۇق ئېيتمىسىمۇ،
لېكىن ئۇلارنىڭ بايانلىرىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئۇلار ئەمەلىيەتتە مىللەتلەر ئارا بۇنداق
ئىتتىپاقلىقنىڭ مەۋجۇت بولغانلىقىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ. مېنىڭ قارىشىمۇ كۆپ ساندىكىلەرنىڭ
قارىشى بىلەن ئوخشاش، يەنى مەملىكىتىمىز تارىخىدا مىللىي ئىتتىپاقلىق مەۋجۇت ئىدى.
مىللىي ئىتتىپاقلىق ھەرگىزمۇ قايسى بىر شەخسنىڭ ياكى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ياخشى ئارزۇ-
سىدىن ئەمەس، بەلكى تېخىمۇ ئاساسلىقى، ئوبيېكتىپ ئېھتىياجدىن كېلىپ چىققان بىر خىل
ئوبيېكتىپ مۇقەررەرلىك. نېمە ئۈچۈن شۇنداق؟ بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، ھەر قايسى مىللەتلەر
ئوتتۇرىسىدا ھەمىشە ئورتاق مەنپەئەت، ئورتاق ئېھتىياج، ئورتاق ئارزۇ مەۋجۇت بولۇپ
تۇرىدۇ. بۇنداق ئورتاقلىق يەنە مۇقەررەر يوسۇندا ئورتاق ھەرىكەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ
ياكى ئۇلارنى ئۆز ئارا ھەمداشلىق قىلىش، ئۆز ئارا ياردەملىشىش، ئۆز ئارا ماسلىشىپ
ھەرىكەت قىلىشقا ئېلىپ بارىدۇ. مەسىلەن: ھۇن قۇلدارلىرىنىڭ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشىغا
قارشى تۇرۇش ئۈچۈن، خەنزۇلار، ئۇيسۇنلار، تۇغلۇقلار، سايىلار ۋە غەربىي رايوندىكى ھەر
قايسى مىللەتلەر بىلەن بىرلىشىپ، ھۇن قۇلدارلىرىنىڭ ھاكىمىيىتىگە زەربە بەرگەن ۋە ئۇنى
ئاجىزلاتقان. بۇ ئىشنى ھەر قايسى مىللەت ھۆكۈمرانلىرى ئۇيۇشتۇرغان بولسىمۇ، لېكىن
ئۇنىڭغا كەڭ خەلق ئاممىسى قاتناشقان. چۈنكى بۇ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەنپەئەتىگە
ئۇيغۇن ئىدى. بۇنداق مىساللارنى تارىختىن كۆپلەپ تاپقىلى بولىدۇ. تاڭ خاندانلىقى دەۋرىدە،
خەنزۇلار شىمالىي گوبىدىكى تۇرا قاتارلىق مىللەتلەر ھەمدە غەربىي شىمالدىكى ئاز سانلىق
مىللەتلەر بىلەن بىرلىشىپ، شەرقىي ۋە غەربىي تۈرك خانلىقىنى يوقاتقان. موڭغۇللار دەسلەپ
باش كۆتۈرۈپ چىققاندا، غەربىي رايوندىكى ھەر قايسى جايلار غەربىي لياۋ (كىدانلار) نىڭ
ھۆكۈمرانلىقىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، كۆپىنچە ئۆزلىكىدىن چىڭگىزخانغا بەيئەت قىلغان. شۇڭا،
چىڭگىزخان شىنجاڭنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىشتا ئانچە كۆپ جاڭ قىلمىغان. چىڭ
سۇلالىسى جۇڭغارىيىدىكى داۋاچىنى تىنجىتىش ئىشىنى موڭغۇل، جۇڭغار، ئۇيغۇر قاتارلىق
مىللەتلەرنىڭ كۈچلۈك ماسلىشىشى بىلەن ئېلىپ بارغان، بۇنىڭدىمۇ ھېچقانچە ئۇرۇش قىلمايلا
غەلىبە قازانغان.

ۋاڭ ماڭنىڭ تەتۈر قىلمىشلىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭ رايونلىرىدا ئومۇمىيۈزلۈك خەلق قوزغى-
لىڭىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپلا قالماستىن، بەلكى چېگرا رايونلاردىكى ھۇنلارنىڭ جۈملىدىن
غەربىي رايون قاتارلىق جايلارنىڭ قارشىلىق ھەرىكەتلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ۋاڭ ماڭ
ھاكىمىيىتى مانا شۇنداق پۈتۈن مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىش
كۈرىشىنىڭ يالقۇنى ئىچىدە ھالاك بولغان. 19 - ئەسىرنىڭ 50 - ۋە 60 - يىللىرى،
پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا مەنچىڭ خاندانلىقىغا قارشى كۆتۈرۈلگەن زور قوزغىلاڭ ھەر مىللەت

ەلقى بىرلىكتە ئېلىپ بارغان ھەركەت بولۇپ، ئىلگىرى - كېيىن قوزغىلاڭ كۆتەرگەن ۋە
رەلاڭچىلار قوشۇنىغا قاتناشقانلار ئىچىدە خەنزۇ، جۇاڭزۇ، خۇيزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز،
ڭغول قاتارلىق مىللەتلەر بار ئىدى. شىنخەي ئىنقىلاۋى پارتلىغاندىن كېيىن، شىنجاڭدا
ئىنقىلاپقا ھەممىدىن ئاۋال ئاۋاز قوشقانلار خەنزۇلار بولسىمۇ، لېكىن باشقا مىللەت خەلق-
ىنىڭ كۈرەشمۇ ئارقا - ئارقىدىن كۆتۈرۈلدى. مەسىلەن، قۇمۇلدىكى دېخانلار قوزغىلىڭى،
اپچالدىكى شىبە خەلقىنىڭ فېئودالىققا قارشى كۈرىشى، چىرىيەدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ
ارروسىيىگە قارشى كۈرىشى ۋە باشقىلار.

يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئەھۋاللار شۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى
ىنىپلار ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرغان جەمئىيەتتە، مىللى زۇلۇم مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان جەمئىيەتتە،
ر قايسى مىللەت. بولۇپمۇ ھەر قايسى مىللەت ئەمگەكچى خەلقلىرى بىرلىشىپ ئورتاق قارشى
رۈشى — ھەر دائىم بولۇپ تۇرىدىغان ئىش.

ئەلۋەتتە، مىللەتلەر ئارا ئىتتىپاقلىق پەقەت بىرلىشىپ كۈرەش قىلىش جەرياندىلا
پادىلىنىپ قالماستىن، بەلكى مىللەتلەر ئارا ئىقتىسات، مەدىنىيەت جەھەتتىكى ئالاقە مىللەت-
ر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى قويۇقلاشتۇرۇشتا، تېخىمۇ ئىززاقىچە تەسىر كۆرسىتىدۇ ۋە
ىڭ ئەھمىيىتى تېخىمۇ چوڭقۇر بولىدۇ. بۇ جەھەتتىكى ئەھۋاللار مىزاندىن ئىلگىرى كىرىپ
ۈشتۈرۈلگان بولغاچقا، بۇ يەردە يەنە ئۇنى تەكرارلىماي، پەقەت بىر نەچچە مىسالنى
ېپ ئۆتمەكچىمەن.

خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاسى شاۋدى زامانىدا، ئوردىدا ئىلگىرىكى پادىشاۋۇدىنىڭ يۈرگۈزگەن
ياسەتلىرى ئۈستىدە بىر مەيدان كەسكىن مۇنازىرە بولغاندا، ئوردا باش تەپتىش بېگى
خۇڭياڭ پادىشا ۋۇدىنىڭ سىياسەتلىرىنى قوغداش مەقسىتىدە تۇرۇپ، ئاق كوڭزۇل
ىپلەرنىڭ ئەيىپلەشلىرىگە رەددىيە بەرگەن. ئۇ، ئاق كوڭزۇل ئەدىپلەرنىڭ: چېگرا رايوننى
ش زىيانلىق، دىگەن پىكرىگە رەددىيە بەرگەنىدە مۇنداق دىگەن: «ئىچكى
ايەتلەردە ئاھالە كۆپ، سۇ، ئوت - چۆپلىرى قىسراق، يەرلىرى زەي، ئات - كالا بېقىشقا
ۋاپىق كەلمەيدۇ. دېخانلار سوقا - ساپاننى ئۆزلىرى سۆرەپ تېرىقچىلىق قىلىدۇ، ئەپكەشنى
ۆپ يۈرىدۇ. ئەمگەككە چۈشلۇق ئۇنۇم ئالالمايدۇ. بۇنىڭ بىلەن پۇخرالار نامرات بولۇپ،
ۇلارنىڭ كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەكلىرى يېتىشمەيدۇ. قېرى ئاجىزلار ھارۋا سۆرەيدۇ،
ىر - ھۆزرالار كالا ھارۋىسىدا ئولتۇرىدۇ. پادىشا شياۋۋۇ ئۇي - دوڭلىزكلەرنى تۈزلەپ
كتاتلىق قىلغان بولسا، چياڭلار بىلەن خۇلار چارە باغ ياسىغان، شۇڭا ئۇلارنىڭ
وردىلىرىنىڭ ئارقا ھويلىلىرى ئامباپ - ئەغارايىپ ئىللەرسىلەر بىلەن تولۇپ كەتكەن.
ارنىڭ ئاتخانىلىرى بورغا ئات، تۆلپارلار بىلەن تولغان. ئادەتتىكى خەلقلەرنىڭ ئەھۋالىمۇ
كرىككە ئوخشمايدۇ. خەلقلەر مېۋە - چۈۋىلەردىنمۇ زېرىككەن. ھېزىشۇ ئەھۋاللاردىن

قارىغاندا، چېگرا رايونلارنىڭ باياشاتلىقى مول، تۇرمۇش باياشاتلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ۋاھالەنكى، بۇ جايلارنىڭ نېمە خۇۋلۇقى بولسۇن دېيىش ئەقىلگە سىغمايدۇ. بۇ، ئىقتىسادىي جەھەتتە چېگرا رايونلاردىكى ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭدىكى خەنزۇلار رايونى ئۈچۈن نەقەدەر مۇھىملىكىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. چېگرا رايونلاردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئوتتۇرا تۈزلەڭدىكى خەنزۇلار رايونىغا قانداق تايانغانلىقىغا كەلسەك. بۇنى ئۆتكەنكى ھەر قايسى دەۋرلەردە چېگرا رايونلاردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭ رايونلىرى بىلەن سودا ئالاقە قىلىشقا نەقەدەر مۇھتاج بولغانلىقى، ئۇنىڭ كەم بولسا زادى بولمايدىغانلىقىغا قاراپلا چۈشىنىۋالالايمىز. مۇنداق بىر مىسالنى كۆرسىتەيلى: خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، ۋېي سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا، دۇنخۇاڭدا ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان بىر كىچىلىك چوڭ مىللەت خالىغانچە زوراۋانلىق قىلىپ، غەربىي رايوندىن بارغان كارۋانلار ۋە ئەمەلدارلارنى توسۇۋېلىپ، ئىچكى ئۆلكىلەرگە بارغىلى قويمىغان. ئۇلارنى قاقتى - سوقتى قىلىپ بوزەك ئەتكەن. غەربىي رايونلۇقلار ئۇنىڭدىن قاتتىق نەپرەتلەنگەن. كېيىن ساڭ تسى (仓慈) ئىسىملىك بىر كىشى ئۇ يەرگە ۋالىي بولۇپ بېرىپ، ئۇ زوراۋانلارنى چەكلىگەن. دۇنخۇاڭدا توسۇلۇپ قالغان غەربىي رايونلۇقلارنى ئۇلارنىڭ ئۆز ئىختىيارلىقىغا ئاساسەن ئورۇنلاشتۇرغان، بەزىلىرىگە گۇۋانامە بېرىپ لوياڭغا يولغا سالغان. بەزىلىرىنى ئادەم قوشۇپ غەربىي رايونغا قايتۇرغان. ئۇلار بىلەن سودا قىلغاندا ئادىللىق بىلەن قىلغان. بۇنىڭدىن غەربىي رايون سودىگەرلىرى ناھايىتى مەمنۇن بولغان. ئىلگىرى توسۇلۇپ قالغان يىپەك يولى قايتا راۋانلاشقان. كېيىن ساڭ تسى ئاغرىپ ئۆلگەن. بۇ خەۋەر غەربىي رايونغا يېتىپ بارغاندا، غەربىي رايونلۇقلار ئارقىمۇ-ئارقا غەربىي رايون دورغابى ۋە تىركەك چېرىكچى مەھكىمىگە بېرىپ تەزىيە بىلدۈرگەن، پىچاق بىلەن يۈزلىرىنى تىلىپ، قان چىقىرىش ئارقىلىق ئۆز ئىخلاسىنى بىلدۈرگەن. بەزى جايلار ئۇنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن خاتىرە ئۆيلىرى سالدۇرغان. بۇنىڭدىن غەربىي رايونلۇقلارنىڭ بۇ سودا يولىنىڭ راۋان بولۇشىغا نەقەدەر مۇھتاج ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. مەدەنىيەت جەھەتتە، چېگرا رايوندىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭدىكى خەنزۇلار بىلەن ئۆز ئارا ئالماشتۇرۇشلىرىمۇ كۈنسايىن قويۇق بولغان. دىن، پەلسەپە، قانۇن-تۈزۈملەردىن تارتىپ تاكى ئەدەبىيات، مۇزىكا، ئۇسۇل، رەسساملىق، ھەيكەلتاراشلىق، بىناكارلىق جەھەتلەردە، خەنزۇلارمۇ ئاز سانلىق مىللەتلەرگە تەسىر كۆرسەتكەن، ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ خەنزۇلارغا تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭدەك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆز ئارا تەسىر كۆرسەتكەن. قىلچە مۇبالىغە قىلماستىن شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، ئىقتىسات ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە نەچچە مىڭ يىللىق ئالماشتۇرۇشلار ئارقىلىق ئوتتۇرا تۈزلەڭ رايونلىرى بىلەن چېگرا رايونلار ئوتتۇرىسىدا، خەنزۇلار بىلەن ئاز سانلىق مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا، تەدرىجى ھالدا بىر پۈتۈن گەۋدە شەكىللىنىپ چىققان، بۇنداق پۈتۈنلۈك سىياسىي جەھەتتىن چوڭ بىرلىك ۋۇجۇتقا

كەلگەن دەۋرلەردە تېخىمۇ راۋاجلانغان. سىياسىي جەھەتتىن بۆلۈنۈش يۈز بەرگەن مەزگىللەردىمۇ ئۈزۈلۈپ قالمىغان. دېمەك، ۋەتىنىمىزنىڭ ھەر مىللەت خەلقى ئوتتۇرىسىدىكى ھەمكارلىقى بىر-بىرىدىن ئايرىلالمايدىغان قان بىلەن گۆشتەك مۇناسىۋەت مانا مۇشۇنداق ئۇزاق تارىختىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلگەن.

(3) مىللىي كۈرەش ۋە سىنىپىي كۈرەش

مەملىكىتىمىز تارىخىدا ئومۇمىيۈزلۈك ھەم ئۇزاققىچە مىللەتلەر ئارا كۈرەش مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن. بۇ كۈرەش ئاساسەن ئىككى خىل شەكىل ئالغان: (1) بىر دۆلەتنىڭ ئىچكى قىسمىدا، ھۆكۈمران مىللەت بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچى مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش؛ (2) ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن كۆپرەك مىللەت قۇرغان دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش. بۇ ئىككى خىل كۈرەش بەزىدە بىللە مەۋجۇت بولغان، بەزىدە ئۆز ئارا گىرەلىشىپ يۈز بەرگەن ۋە بىر-بىرىگە ئايلانغان. بۇنداق كۈرەشلەرنى قانداق توغرا چۈشىنىش كېرەك؟ بۇ — مەملىكىتىمىز تارىخىدىكى مىللىي مۇناسىۋەتنى توغرا بايان قىلىشتا ھەل قىلىش زۆرۈر بولغان بىدىنە بىر مەسىلە. بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئاچقۇچى — ئۇنىڭ سىنىپىي كۈرەش بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىش.

ئىنسانلار جەمئىيىتى زىددىيەت بىلەن تولغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە زىددىيەت بىلەن زىددىيەت بىر-بىرىنى شەرت قىلىدۇ، بىر-بىرىنى ئالغا سۈرىدۇ، بىر-بىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ، ئۆز ئارا سىڭىشىدۇ، ئۆزلۈك زىددىيەتلەر گىرەلىشىپ كەتكەن بولىدۇ. قارىماققا قالايمىقان-تەرتىپسىزدەك كۆرۈنىدۇ؛ لېكىن ئۇلارنىڭ ئىچىدە قايسى ئاساسىي زىددىيەت، قايسى ئىككىنچى ئورۇندىكى زىددىيەت ئىكەنلىكى ئايرىۋېلىنسىلا، ئۇلارنىڭ تەرەققىي قىلىش-ئۆزگىرىش قانۇنىيەتلىرىنىمۇ ئاسان ئىگىلەپ ئالغىلى بولىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت — ھەر قايسى جەمئىيەتتىكى ئاساسىي زىددىيەت ھېسابلىنىدۇ. سىنىپلارنىڭ كېلىپ چىقىشى بىلەن جەمئىيەتتىكى ئاساسىي زىددىيەتمۇ سىنىپىي زىددىيەت ۋە سىنىپىي كۈرەش بولۇپ ئىپادىلەندى. شۇڭا، ماركس بىلەن ئېنگېلس قايتا-قايتا: «ھازىرغىچە بولغان بارلىق جەمئىيەت تارىخى توغرىراق قىلىپ ئېيتقاندا، بۇ، يازما خاتىرە بولغان تارىخنى كۆرسىتىدۇ) سىنىپىي كۈرەش تارىخىدۇر»؛ «ئوتكەندىكى پۈتكۈل تارىخ، ئىپتىدائىي ھالەتتىن باشقىسى، سىنىپىي كۈرەش تارىخىدۇر»؛ «ئوتكەندىكى پۈتكۈل تارىخ سىنىپىي ئانتاگونىزم ۋە سىنىپىي كۈرەش داۋامىدا راۋاجلانغان» دەپ ئېيتقان. سىنىپىي زىددىيەت ۋە سىنىپىي كۈرەشنىڭ باشقا ئىجتىمائىي زىددىيەتلەرگە نىسبەتەن ھەل قىلغۇچ رول، يېتەكچى رول ئوينايدىغانلىقىنى بىر قاراپلا تونۇۋالغىلى بولىدۇ. مىللىي زىددىيەت — بىر جۈپ مۇھىم ئىجتىمائىي زىددىيەت، ئەلۋەتتە.

لېكىن سىنىپىي جەمئىيەتتە، بولۇپمۇ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار ھۆكۈمران ئورۇندا
تۇرغان جەمئىيەتتە، سىنىپىي زىددىيەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇنىڭ يەنىلا ھەل قىلغۇچى،
يېتەكچىلىك قىلغۇچى ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىمۇ چۈشىنىشلىك. بۇ ئىككى جۈپ زىددىيەتنىڭ
مۇناسىۋىتى توغرىسىدا، ئىلگىرى مەملىكىتىمىزنىڭ ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە بىر قەدەر
مۇقىملىشىپ قالغان مۇنداق بىر خىل ئىبارە بولۇپ، بۇ، «مىللىي كۈرەشنىڭ ماھىيىتى
— سىنىپىي كۈرەشتۇر» دەپ ئاتىلاتتى. مېنىڭچە، بۇ، ماركسىزمغا ئۇيغۇن.
لېكىن بۇ يەردە تەكىتلەپ كۆرسىتىشكە تېگىشلىك بولغىنى شۇكى، سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتە،
سىنىپ ۋە سىنىپىي كۈرەش يەنىلا مەۋجۇت بولسىمۇ، ئەمما ئۇ، ئىجتىمائىي زىددىيەتلەر ئىچىدە
پەيدىن - پەي ئىككىنچى ئورۇنغا چۈشۈپ قالىدىغان بولغاچقا، بۇ ئىبارە ئانچە مۇۋاپىق
كەلمەيتتى. ئىلگىرى «سولچىل» خاتالىق ئەۋج ئالغان مەزگىللەردە، بولۇپمۇ 10 يىللىق
مالىمانچىلىق مەزگىلىدە، جياڭ چىڭ، لىن بياۋدىن ئىبارەت بۇ ئىككى ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھ
نىڭ بۇزغۇنچىلىقى تۈپەيلىدىن، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا «شەپقەتسىز كۈرەش،
رەھىمسىز زەربە» نىڭ يامراپ كېتىشى ئەنە شۇ ئىبارىنىڭ ئۆلۈك ھالدا قوللىنىلغانلىقى بىلەن
بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك.

تارىختا مىللىي كۈرەشنىڭ ماھىيىتى سىنىپىي كۈرەش ئىكەنلىكى قانداق ئىپادىلەنگەن؟
ئالدى بىلەن، بىر مىللەتنى كۈچ - كۈچكە سېلىپ ئىككىنچى بىر مىللەتنى بوزەك قىلىدىغان،
ئېزىدىغانلار چوقۇم شۇ مىللەتنىڭ ھۆكۈمران سىنىپلىرى ۋە ئۇنىڭ ۋەكىللىرىدۇر. ئۇلار ئۆز
مىللىتىدىن بولغان خەلقنى ئالداش ئۈچۈن، ھەمىشە «مىللەت» دېگەن بايراقنى كۆتىرىپ
چىقىدۇ، لېكىن، تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا، بۇنىڭ ھەممىسى يەنىلا شۇ ھۆكۈمران
سىنىپلارنىڭ مەنپەئەتىنى كۆزلەشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. باشقا مىللەتلەرنى بوزەك قىلىشتا،
ھۆكۈمران سىنىپلار، ئۇلارنىڭ ۋەكىللىرى تەشكىللىگۈچى ۋە قوماندان بولىدۇ؛ خەلق ئاممىسى مەجبۇرى
قاتنىشىدۇ، بەزىلىرى ئالدىنىپ قاتنىشىدۇ. باشقا مىللەتلەرنى بوزەك قىلىش نەتىجىسىدە، مەنپەئەتدار
بولىدىغانلار ھامان ھۆكۈمران سىنىپ، رىيازەت چېكىدىغانلار بولسا ھامان ھەر مىللەت خەلق ئاممىسى.
ئېزىلگۈچى مىللەتلەر باشقا مىللەتنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا تۇرغان چاغلىرىدا، كەڭ خەلق ئاممىسى
نىڭ ئۈستىدە ئەسلى مەۋجۇت بولۇپ كېلىۋاتقان زۇلۇم ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىنىڭ ئۈستىگە يېڭىدىن يەنە
بىر قەۋەت زۇلۇم ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قوشۇلىدۇ - خالاس. بۇنداق ئەھۋالدا، ئېزىلگۈچى
مىللەت ئىچىدىكى ھۆكۈمران سىنىپ بىلەن ئەزگۈچى مىللەت ئىچىدىكى ھۆكۈمران سىنىپنىڭ
ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت تۇغۇلىدۇ، چۈنكى ئالدىنقىسىنىڭ مەنپەئەتى مەلۇم دەرىجىدە زىيانغا
ئۇچرايدۇ، ئىجتىمائىي ئورنى مەلۇم دەرىجىدە تۆۋەنلەيدۇ؛ لېكىن ئۆز مىللىتىدىن بولغان
خەلقنى ئېزىش، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش جەھەتتە بولسا، بويسۇندۇرغۇچى مىللەتنىڭ ھۆكۈمران
سىنىپلىرى بىلەن بىردەكلىكتە ئىكەندۇر. چۈنكى كېيىنكىسى — ئالدىنقىسىنىڭ يۆلەنچۈكى،
ئالدىنقىسى بولسا كېيىنكىسىنىڭ چوماقچىسى ۋە غالچىسى. دەل شۇنداق بولغاچقا، ئېزىلگۈچى

مىللەت خەلقى قارشىلىق كۆرسىتىپ كۆرەشكە ئاتلانغاندا، ئۆزلىرىگە زىيانكەشلىك قىلغان شۇ مىللەت ئىچىدىكى ھۆكۈمرانلارنى ھامان ئەزگۈچى مىللەت ھۆكۈمرانلىرى بىلەن بىر قاتاردا قويۇپ مۇئامىلە قىلىدۇ. ئېزىلگۈچى مىللەت خەلقىنىڭ قوزغىلاڭلىرى شىددەت بىلەن ئەۋج ئالغاندا، شۇ مىللەتنىڭ ھۆكۈمران سىنىپى ئۆز مەنپەئەتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، بىر تەرەپتىن قوزغىلاڭنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى قولىغا كىرگۈزىۋېلىپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ داھىسى بولىۋالىدۇ. بۇ چاغدا، قارشىلىق كۆرسىتىش كۆرىشىنى گويا پۈتۈن مىللەت ئىناق بىرلىشىۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ. لېكىن ئىنچىكىلەپ كۆزەتكەندە، ھەر قايسى سىنىپلار ئۆزلىرىنىڭ سىنىپىي مەنپەئەتىنى قوغداش ئۈچۈن كۆرەش قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. شۇڭا مىللىي زۇلۇم تۈگىتىلىش بىلەنلا، ھەتتا تېخى تولۇق تۈگىتىلمەي تۇرۇپلا، سىنىپلار ئوتتۇرىسىدىكى ئانتاگونىزىم دەرھال كۆتۈرۈلۈپ چىقىدۇ. مىللىي زۇلۇم ۋە مىللىي ئېكسپىلاتاتسىيە پەقەت ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭلا ئىشى. چۈنكى ئېزىش ئۈچۈن ئېزىش ۋاستىسى بولۇشى، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئۈچۈن ئېكسپىلاتاتسىيە ۋاستىسى بولۇشى لازىم. ھالبۇكى، مەھكۇم سىنىپلاردا بۇنداق ۋاستە يوق. يۇقىرىقىدەك ئەھۋال مەملىكىتىمىز تارىخىدا ئومۇمىيۈزلۈك ۋە ئىزچىل مۇددەت مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن. بۇنداق مىساللار ئىنتايىن كۆپ.

يۇقىرىقى ئەھۋاللار بىزگە مىللەتلەر مۇناسىۋىتى تارىخىنى تەتقىق قىلغاندا، تارىخنى تەتقىق قىلغاندا، سىنىپىي تەھلىل ئۇسۇلىنىڭ مۇقەررەر مۇھىملىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. لېنىن «كارل ماركس» دېگەن ئەسىرىدە مۇنداق دېگەن: «بىر جەمئىيەتتە، بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ خاھىشى يەنە بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ خاھىشى بىلەن توقۇنۇشىدۇ، ئىجتىمائىي ھايات زىددىيەت بىلەن تولغان بولىدۇ. تارىخ بىزگە شۇنى ئۇقتۇرىدىكى، مىللەتلەر ئارا ۋە ھەر قايسى مىللەت، ھەر قايسى جەمئىيەتنىڭ ئىچكى قىسمىدا ھەر دائىم كۆرەش بولۇپ تۇرىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئىنقىلاب دەۋرى، ئەكسىيەتچىلىك دەۋرى، تىنچلىق دەۋرى ۋە ئۇرۇش دەۋرى، تۇرغۇنلۇق دەۋرى ۋە تېز سۈرئەت بىلەن راۋاجلىنىش دەۋرى ياكى خارابلىشىش دەۋرى ئۈزلۈكسىز يەڭگۈشلىنىپ تۇرىدۇ، بۇلارنىڭ ھەممىسى كىشىلەرگە ئايان پاكىت. ماركسىزىم بىزگە بىر يېتەكچى يىپ ئۇچىنى كۆرسىتىپ بېرىپ، بىزنى قارىماققا مۇنداق تۇمانلىق-تۇتۇقلۇق ھالەتلەر ئىچىدىن قانۇنىيەتنى تېپىپ چىقىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. بۇ يىپ ئۇچى سىنىپىي كۆرەش نەزەرىيىسىدۇر». تارىخنى، مىللەتلەر مۇناسىۋىتى تارىخىنى سىنىپىي تەھلىل ئۇسۇلىنى قوللىنىپ تەتقىق قىلمىغاندا، تارىخ، مىللەتلەر مۇناسىۋىتى تارىخى باش-ئايىغىنى ئېنىقلى بولمايدىغان گادىرماچ ھېساۋات دەپتىرىگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

(4) كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەر ۋە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچى مىللەتلەر

ئېلىمىزنىڭ مىللەتلەر مۇناسىۋىتى تارىخىدا، كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەر بىلەن دېھقانچىلىق

بىلەن شۇغۇللانغۇچى مىللەتلەرنىڭ مۇناسىۋىتى ئالاھىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. بىراق، مېنىڭ بىلىشىمچە، ئىنتايىن ئەپسۇسلىنارلىق يېرى شۇكى، بۇ مەسىلە دەل ئەكسىچە، مىللەتلەر مۇناسىۋىتى تارىخىنى تەتقىق قىلغۇچىلارنىڭ نەزەر دائىرىسىدىن چەتتە قالدى. دەل شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ھەقتە كۆپ بىر نەرسە دېيەلمەيمەن. پەقەت تۆۋەندىكى بىر نەچچە نۇقتىغا ئەھمىيەت بېرىشكە تولىمۇ ئەرزىيدىغانلىقىنى ھېس قىلماقتىمەن.

بىرىنچى، كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەر بىلەن دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچى مىللەتلەرنىڭ مۇناسىۋىتى كۆپ ھاللاردا مىللەتلەر مۇناسىۋىتى دائىرىسىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ، ئەينى زاماندىكى جۇڭگونىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىگە ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسەتكەن، ھەتتا شۇ چاغلاردىكى دۇنيانىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىگىمۇ تەسىر قىلغان. ھۇنلارنىڭ چىن-خەن سۇلالىلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ھەمدە ئۇلارنىڭ غەربكە كۆچۈپ ياۋروپاغا بېرىشى بۇنىڭ بىر مىسالى. تۈركلەرنىڭ سۈي-تاڭ سۇلالىلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ھەمدە ئۇلارنىڭ پېرسىيە، ئەرەب، شەرقىي رىم قاتارلىق ئەللەر بىلەن بولغان ئالاقىسى ۋە توقۇنۇشلىرى بۇنىڭ يەنە بىر مىسالى. موڭغۇللارنىڭ خەنزۇلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ھەمدە ئۇلارنىڭ دۇنيا تارىخىدىكى رولىغا كەلسەك، بۇنى سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ تېخىمۇ ھاجىتى يوق. تاكى مەنچىڭ سۇلالىسىغا قەدەر، شىمالدىكى كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەرنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭ رايونلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ شۇ چاغدىكى سىياسىي ۋەزىيەتكە كۆرسەتكەن تەسىرىمۇ ناھايىتى زور بولغان ئىدى.

ئىككىنچى، كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەر بىلەن دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچى مىللەتلەرنىڭ بىر-بىرىگە بولغان تايىنىشىمۇ ناھايىتى چوڭقۇر، شۇنداقلا ئۆز ئارا زىددىيىتىمۇ ناھايىتى كەۋدەلىك ئىدى. بىر-بىرىگە بولغان تايىنىش مۇناسىۋىتى توغرىسىدا، يۇقىرىدا بىر ئاز توختالدىم. بۇ يەردە مەسىلىنى چۈشىنىۋېلىشقا ياردىمى بولۇش ئۈچۈن يەنە بىر مىسالنى تولۇقلاپ قويماقچىمەن: مەشھۇر «يىپەك يولى» دىگەندە ئۇ يالغۇز شەنشى، گەنسۇدىن چىقىپ تارىم ئويمانلىقى ئارقىلىق ئوتتۇرا ئاسىياغا بارىدىغان كارۋان يولىنىلا ئەمەس، بەلكى ئوتتۇرا تۈزلەڭ رايونلىرىدىن چىقىپ شىمالدىكى يايلاقلارغا، ئاندىن شىمالدىكى يايلاقلار ئارقىلىق ئوتتۇرا ئاسىياغا بارىدىغان كارۋان يولى، يەنى «يايلاقتىكى يىپەك يولى» نىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. ئۆز ئارا زىددىيەت تەرىپىگە كەلسەك، قىلچە مۇبالىغە قىلماستىن شۇنداق دەپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، ئېلىمىز تارىخىدىكى مىللىي زىددىيەت، ئاساسەن، كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەر بىلەن دېھقان مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ئىدى.

ئۈچىنچى، كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەر يېڭىدىن باش كۆتۈرۈپ چىققاندا ئۇلارنىڭ جەڭگىۋارلىقى ناھايىتى كۈچلۈك بولغاچقا، نوپۇسى ناھايىتى ئاز بولسىمۇ، لېكىن كۆپ ھاللاردا نوپۇسى ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە جىق بولغان دېھقان مىللەتلەرنى يېڭىپ تاشلىغان ئىدى. بىراق، كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرى دېھقان مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت

تەسىرىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن، كوپ ھاللاردا تېزلا ئۆزگىرىش پەيدا بولدۇ. ھۆكۈمرانلار گۇرۇھىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى زىددىيەت، ھۆكۈمرانلار گۇرۇھى بىلەن خەلق ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت تېز كەسكىنلەشتى، نەتىجىدە، ئۇلارنىڭ تەسىر كۈچىمۇ تېزلا ئاجىزلىشىپ زاۋاللىققا يۈزلەندى.

تۇتۇنچى، كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەرنىڭ چارۋىچى خەلقلىرى يېمەك-ئىچمەك، كىيىم-كېچەك، يۈرۈش-تۇرۇشتا، ئاساسەن ئۆزىنىڭ چارۋىچىلىقى ۋە ئاددىي قول ھۈنەرۋەنچىلىككە تايىناتتى. ئۆز ئۆزىنى تەمىنلەش خۇسۇسىيىتى ناھايىتى كۈچلۈك ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلار كونىلىققا بەك يېپىشۋالاتتى. نەچچە مىڭ يىلدىن بېرى، كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش ئۇسۇلىدا تەرەققىيات-ئۆزگىرىش بولمىدى دېگىلى بولمايدۇ، لېكىن تەرەققىيات-ئۆزگىرىش ھامان بەك ئاستا بولدى. بىراق، قانداقلىكى بولمىسۇن، ئۇلار دېھقانچىلىق مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىگە تاقابىل تۇرالمىدى. مەملىكىتىمىزنىڭ شىمالىي تەرىپىدە دېھقانچىلىق رايونى ھامان ئاستا-ئاستا كېڭىيىپ باردى، چارۋىچىلىق رايونى ھامان ئاستا-ئاستا تارىيىپ باردى ۋە ئەسلىكى چارۋىچىلىق رايونلىرىدا دېھقانچىلىقمۇ تەدرىجىي راۋاجلىنىپ ماڭدى.

خاتىمە

ئېلىمىز تارىخىدىكى مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنىڭ مەزمۇنى ئىنتايىن مول. يۇقىرىقىلىرىدا يېتىلگەنلىرى ئۇنىڭ بىر نەچچە تەرىپىدىنلا ئىبارەت. گەرچە بۇ بىر نەچچە تەرەپتىكى مەسىلىنىڭ ئۆزى ئىنتايىن مۇھىم بولسىمۇ، مېنىڭچە، ئېلىمىز تارىخىدىكى مىللەتلەر مۇناسىۋىتىگە دائىر تەتقىقاتنى ھەم كەڭلىك ھەم چوڭقۇرلۇق جەھەتتىمۇ قانات يايدۇرۇش كېرەك. بۇ يەردە ئەڭ مۇھىمى، مول تارىخ ماتېرىياللىرىنى ماركسىزم بىلەن بىرلەشتۈرۈش لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا، تەتقىقات خىزمىتىمىزدە مول نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ. يولداشلار بىلەن بۇ ھەقتە ئورتاقلىشىشنى خالايمەن.

ئېزىز يۈسۈپ تەرجىمىسى